

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μετά τη δεύτερη έκδοση του πρώτου τόμου της ΣΕΑΚ, η οποία στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, ήρθε το πλήρωμα του χρόνου για την επικαιροποίηση και του δεύτερου τόμου, καθώς παρήλθαν ήδη δώδεκα έτη από την πρώτη κυκλοφορία του.

Νομοθετική παραγωγή υπήρξε και στους τρεις βασικούς κλάδους του Αστικού Δικαίου, που αποτελούν αντικείμενο του παρόντος τόμου. Ωστόσο, ο κύριος όγκος των αλλαγών αφορά στο Οικογενειακό Δίκαιο. Ενδεικτικά, με τον ν. 4356/2015 επεκτάθηκε η δυνατότητα σύναψης συμφώνου συμβίωσης και στα ομόφυλα ζεύγη και αναβαθμίστηκαν οι έννομες συνέπειες του συμφώνου· με τον ν. 4509/2017 εισήχθη νέα διαδικασία για τη συναινετική λύση του γάμου, η οποία πλέον επέρχεται χωρίς τη μεσολάβηση του δικαστηρίου αλλά με τη σύνταξη σχετικής συμβολαιογραφικής πράξης και την ενημέρωση του αρμόδιου ληξιαρχείου· ο ν. 4538/2018 περιέλαβε ρυθμίσεις σχετικά με τον θεσμό της αναδοχής ανηλίκου και τη διαδικασία που προηγείται της τέλεσης της υιοθεσίας· με τον ν. 4800/2021 αναμορφώθηκε το δίκαιο της γονικής μέριμνας με βασικό σκοπό την κατά το δυνατόν ενεργό συμμετοχή και των δύο γονέων στην ανατροφή των τέκνων τους, ιδίως για τον χρόνο μετά τη διακοπή της συμβίωσης ή τη λύση ή ακύρωση του γάμου· με τον ν. 4958/2022 επήλθαν εκτεταμένες τροποποιήσεις στο δίκαιο της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής· με τον ν. 5089/2024 θεσπίστηκε η δυνατότητα τέλεσης γάμου μεταξύ ομοφύλων, ρύθμιση που δημιούργησε ποικίλα ερμηνευτικά προβλήματα στο δίκαιο της συγγένειας και της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής· και με το άρθρο 46 του ν. 5197/2025 μεταβλήθηκαν οι όροι, υπό τους οποίους επιτρέπεται προσφυγή στη μέθοδο της παρένθετης μητέρας.

Στο πεδίο του Εμπράγματος Δικαίου, το οποίο παραμένει κατά βάση «στατικό», οι βασικές νομοθετικές παρεμβάσεις εντοπίζονται στο δίκαιο της εμπράγματης ασφάλειας. Χαρακτηριστικά αναφέρονται ο ν. 5095/2024, ο οποίος καθιέρωσε νέα διαδικασία για τη συναινετική προσημείωση υποθήκης και διέυρυνε τις πράξεις που μπορούν να αποτελέσουν τίτλο εγγραφής προσημείωσης· καθώς και ο ν. 5123/2024, ο οποίος περιέλαβε ρυθμίσεις σχετικά με τη σύσταση και τη ρευστοποίηση ενεχύρου επί απαιτήσεων ή άλλων δικαιωμάτων, καθιέρωσε υποχρεωτική ηλεκτρονική δημοσιότητα των σχετικών συμβάσεων, επέκτεινε το πεδίο εφαρμογής του πλασματικού ενεχύρου και κατάργησε τις ΑΚ 1244, 1247, 1248 και αρκετές διατάξεις του ν. 2844/2000.

Παρόμοια, κατά το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την προηγούμενη έκδοση είχαμε μικρή νομοθετική κινητικότητα και στον τομέα του Κληρονομικού Δικαίου. Στο πλαίσιο αυτό αξίζει να αναφερθούν ιδίως ο ν. 4182/2013 για τις κοινωφελείς περιουσίες και τις σχολάζουσες κληρονομίες, ο οποίος κατάργησε τον α.ν. 2039/1939 και επέφερε σημαντικές τροποποιήσεις στις ΑΚ 1865 επ· το άρθρο 35 του ν. 4786/2021 για τη δυνατότητα του ανήλικου κληρονόμου να αποποιηθεί την κληρονομία μέσα σε ένα έτος από την ενηλικίωσή του· καθώς και η πρόσφατη τροποποίηση της ΚΠολΔ 819 με τον ν. 5095/2024, με βάση την οποία τα κληρονομητήρια θα εκδίδονται πλέον με πράξη δικηγόρου κατά την οριζόμενη διαδικασία. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι, ενώ ο παρών τόμος βρισκόταν στο τελικό στάδιο της έκδοσής του, συστήθηκε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης (και άρχισε τις εργασίες της) νομοπαρασκευαστική επιτροπή, προκειμένου να εξετάσει την αναγκαιότητα αναμόρφωσης ορισμένων θεσμών του κληρονομικού δικαίου (όπως το δίκαιο των διαθηκών, της νόμιμης μοίρας, της ευθύνης του κληρονόμου για χρέη της κληρονομίας κ.ά.), ώστε αυτοί να προσαρμοσθούν στις νέες τεχνολογικές και κοινωνικές εξελίξεις και ανάγκες. Κρίθηκε σκόπιμο στην παρούσα έκδοση όλες οι διατάξεις του Κληρονομικού Δικαίου να παρατεθούν και να ερμηνευθούν υπό την νυν ισχύουσα μορφή τους. Η εν λόγω επιλογή υπαγορεύθηκε αφενός από λόγους πρακτικούς, δεδομένου ότι το νέο κληρονομικό δίκαιο θα καθυστερήσει να τεθεί σε ισχύ (πολύ αργότερα δε θα αχθούν στα δικαστήρια οι πρώτες διαφορές που θα διέπονται απ' αυτό)· αφετέρου από λόγους επιστημονικούς, δεδομένου ότι η συζήτηση για το περιεχόμενο και την ερμηνεία των υπό ψήφιση ρυθμίσεων μόλις έχει αρχίσει.

Εξάλλου, η νέα αυτή έκδοση έχει ενημερωθεί, όπου ήταν αναγκαίο, και με νομοθετικές ρυθμίσεις που ενσωματώθηκαν σε άλλους (πλην του Αστικού Κώδικα) βασικούς Κώδικες ή σε ειδικά νομοθετήματα και επηρεάζουν την ύλη του παρόντος τόμου. Εδώ υπάγονται λ.χ. οι επανειλημμένες τροποποιήσεις του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (ξεκινώντας από τον ν. 4335/2015 και καταλήγοντας στους ν. 5108/2024 και 5134/2024 που συνδιαμόρφωσαν τον νέο «δικαστικό χάρτη»), ο ν. 4640/2019 για τη διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρείας (ν. 4548/2018), η ψήφιση νέου Πτωχευτικού Κώδικα (ν. 4738/2020) κ.ά.

Παράλληλα με τη νομοθετική ενημέρωση του βιβλίου, καταβλήθηκε προσπάθεια από τους συνεργάτες-συγγραφείς να το εμπλουτίσουμε με τα πορίσματα της νεότερης νομολογίας. Στο πλαίσιο αυτό, σε κάθε ερμηνευόμενη διάταξη έχουν ληφθεί υπόψη η σχετική βιβλιογραφία και νομολογία έως την παράδοση κάθε

συμβολής προς σελιδοποίηση. Μεταγενέστερες του χρονικού αυτού σημείου θεωρητικές και νομολογιακές εξελίξεις (ιδίως δικαστικές αποφάσεις) έχουν επισημανθεί σε περιορισμένο βαθμό, προς αποφυγή αλλεπάλληλων διορθώσεων που θα καθυστερούσαν την ολοκλήρωση του έργου.

Κλείνοντας τον σύντομο αυτόν πρόλογο επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά, εκτός από τους συνεργάτες-συγγραφείς που με προθυμία δέχθηκαν να επικαιροποιήσουν τις συμβολές τους, τη *Διαμάντω Χαλβατζόγλου* και την *Κέλλυ Νεζερίτη*, Επίκουρη Καθηγήτρια του Αστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, για την πολύτιμη βοήθειά τους η πρώτη στη σελιδοποίηση και η δεύτερη στην επιμέλεια της παρούσας έκδοσης. Θερμές ευχαριστίες προσήκουν και στην στενή συνεργατιά μου *Γιώτα Ευστρατίου*, Δικηγόρο και Δρα Νομικής, για την αλόγυστη προσφορά βοήθειας σε όποιο πεδίο της ζητήθηκε.

Ιανουάριος 2026

Απόστολος Σ. Γεωργιάδης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Α' ΕΚΔΟΣΗΣ

Με χαρά και υπερηφάνεια παραδίδουμε σήμερα στους Έλληνες νομικούς τον παρόντα δεύτερο τόμο της ΣΕΑΚ, που περιέχει την ερμηνεία των διατάξεων του εμπράγματος, του οικογενειακού και του κληρονομικού δικαίου και με τον οποίο ολοκληρώνεται η Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα.

Ο πρώτος τόμος του έργου (ΣΕΑΚ Ι) που κυκλοφόρησε το 2010 έτυχε ευμενέστατης υποδοχής από τον νομικό κόσμο της χώρας, γεγονός που αποδεικνύει ότι η πρωτοβουλία μας ήταν επιτυχής και ότι με τη συγγραφή και την έκδοση του βιβλίου καλύφθηκε πράγματι ένα υπαρκτό κενό στην ελληνική νομική βιβλιογραφία. Τα σχόλια που διατυπώθηκαν για την προσπάθειά μας αυτή και περιήλθαν με διάφορους τρόπους σε γνώση μας ήταν από θετικά έως ενθουσιώδη, με λίγες επιφυλάξεις –κυρίως από τις μεγαλύτερες ηλικίες– σχετικά με το μέγεθος των τυπογραφικών στοιχείων. Το τελευταίο όμως, που φυσικά δεν αφορά στους συγγραφείς, κατέστη τεχνικά αναγκαίο προκειμένου το βιβλίο να μην υπερβεί ορισμένες διαστάσεις αλλά να παραμείνει λειτουργικό και εύχρηστο.

Με την ευκαιρία αυτή αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά τους συνεργάτες και του παρόντος τόμου για την επιμέλεια και την ευσυνειδησία που επέδειξαν κατά τους μήνες της εντατικής συνεργασίας μας για την προετοιμασία του έργου. Χωρίς τον ενθουσιασμό όλων –συγγραφέων, εκδότη, συντονιστή ύλης, επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού– δεν θα βρισκόμαστε σήμερα στην ευχάριστη θέση να παρουσιάζουμε ολοκληρωμένη τη ΣΕΑΚ.

Ιδιαίτερη μνεία επιθυμώ να κάνω στους αφανείς συνεργάτες, δηλαδή αυτούς των οποίων τα ονόματα δεν προβάλλονται στο βιβλίο και ιδίως: τη *Διαμάντω Χαλβατζόγλου*, που είχε και πάλι την ευθύνη της φωτοσύνθεσης· την *Κέλλυ Νεζερίτη*, που ασχολήθηκε με τον συντονισμό των λημμάτων για τη σύνταξη του ευρετηρίου· τη συνεργατιά μου *Μαρία Καραβιά*, Δικηγόρο, για τον έλεγχο των παραπομπών και τη διόρθωση των δοκιμών· καθώς και τη γραμματέα μου *Ιωάννα Λυμπεροπούλου*, η οποία και αυτή τη φορά επεξεργάστηκε ηλεκτρονικά τα χειρόγρατά μου.

Αθήνα, Μάιος 2013

Απόστολος Σ. Γεωργιάδης

ΒΙΒΛΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΕΜΠΡΑΓΜΑΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

Εισαγωγή στο εμπράγματο δίκαιο

Βιβλιογραφία: *Ι. Αραβαντινός*, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου² (1983)· *Γεωργιάδης*, Οι πηγές του ιδιωτικού δικαίου κατά την επανάσταση του 1821, *ΕλλΔνη* 2007, 645· *ο ίδιος*, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21ου αιώνα, *ΝοΒ* 2001, 569· *ο ίδιος*, στον *ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου*, τόμ. V, Εισαγωγικές παρατηρήσεις στο εμπράγματο δίκαιο· *Διαμαντόπουλος* (επιμ.), *Εθνικό Κτηματολόγιο*: κατ' άρθρο ερμηνεία ν. 2664/1998, 2020· *Ζέπος*, Η νεωτέρα ελληνική επιστήμη του αστικού δικαίου (1954)· *Καρύμπαλη-Τσίπσιου*, Τεκμήριο ακρίβειας των κτηματολογικών εγγραφών και δημόσια πίστη (άρθρ. 13 ν. 2664/1998), *ΕλλΔνη* 1999, 1480· *Κίτσαράς*, Οι πρώτες εγγραφές στο Εθνικό Κτηματολόγιο, 2001· *Κουμάντος*, Η υποκειμενική καλή πίστις (1958)· *Αικ. Κούσουλα*, Η δημόσια πίστη του Κτηματολογίου (Συγκριτική επισκόπηση του ελληνικού και γερμανικού δικαίου) (2010)· *Λάμπου*, Ο νόμος 5024/2023 για την εξαγορά ακινήτων του Δημοσίου και η συστηματική του ένταξη στο Εμπράγματο Δίκαιο υπό το πρίσμα της αρχής της οικονομικής αξιοποίησης, *ΧρΔ* 2024, 467· *Μιχελάκης*, Εισαγωγή εις το δίκαιον και εις την επιστήμην του δικαίου (1968)· *Μπανάκας*, στον *ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου*, άρθρα 1119-1120· *Μπόσδας*, Περί της αποκλειστικότητας των εμπραγμάτων δικαιωμάτων, *EEN* 1961, 350· *Νεζερίτη*, Η προστασία της εμπιστοσύνης των καλόπιστων συναλλασσόμενων (2016)· *Πανταζόπουλος*, Από της «Λογίας παραδόσεως» εις τον Αστικό Κώδικα² (1965)· *Παπαντωνίου*, Η καλή πίστις εις το αστικών δικαίων (1957 – ανατύπωση 1997)· *Πετρόπουλος*, Ιστορία και εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου² (1963)· *Σόντης*, Αι περιορισμένα προσωπικά δουλείαι (1957 – ανατύπωση 1996)· *ο ίδιος*, Σχέδιον του περί πραγμάτων κεφαλαίου του Αστικού Κώδικος, *EEN* 1946-1947, 81· *ο ίδιος*, Συμβολή εις την ερμηνείαν του άρθρου 1010 *ΑΚ*, *ΝοΒ* 1954, 1025· *Σούρλας*, Απόλυτα δικαιώματα, *ΝοΒ* 1963, 305· *Σπυριδάκης*, Περί εναλλαγής αξιοθηκικών τάξεων (1969)· *ο ίδιος*, Το δίκαιον της εμπραγματώσεως ασφαλείας Α' (1974)· *Τρωιάνος*, Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου³ (2011)· *Τσολακίδης*, Η δημοσιότητα των πράξεων και των δικαιωμάτων στο Εθνικό Κτηματολόγιο (2013)· *ο ίδιος*, Ακύρωση δικαιοπραξίας με αντικείμενο ακίνητο και προστασία των τρίτων κατά το σύστημα μεταγραφών και κατά το Εθνικό Κτηματολόγιο (2003)· *Χριστακάκου-Φωτιάδη*, Το αντικείμενο των εμπραγματικών δικαιωμάτων κατά τον *ΑΚ* (2014).

Α. Έννοια και περιεχόμενο. Εμπράγματο δίκαιο αποκαλείται το σύνολο των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου που ρυθμίζουν τα εμπράγματα δικαιώματα, δηλαδή τις έννομες σχέσεις των προσώπων προς τα πράγματα. Πιο συγκεκριμένα, το εμπράγματο δίκαιο αφενός καθορίζει τις έννομες μορφές με τις οποίες το πρόσωπο εξουσιάζει τα πράγματα (= εμπράγματα δικαιώματα) και αφετέρου ρυθμίζει το περιεχόμενο, την κτήση και την απώλεια, καθώς και την προστασία που παρέχει ο νόμος στα δικαιώματα αυτά. 1

Περιεχόμενο του εμπραγματικού δικαίου είναι η εξουσίαση των οικονομικών αγαθών, χωρίς την οποία δεν μπορεί να ζήσει ο άνθρωπος. Το εμπράγματο δίκαιο του *ΑΚ*, υπό την επίδραση των ιδεών του 19ου αιώνα για την αυτονομία της βούλησης και τον οικονομικό φιλελευθερισμό, είναι οικοδομημένο πάνω στο απόλυτο δικαίωμα της κυριότητας ή ιδιοκτησίας, που αποτελεί την κατεξοχήν μορφή εξουσίασης των αγαθών. Θεμέλιο ολόκληρου του συστήματος του εμπραγματικού δικαίου στον *ΑΚ* αποτελεί η διάκριση μεταξύ κυριότητας (καθολικής εξουσίασης) και περιορισμένων εμπραγματικών δικαιωμάτων (μερικής εξουσίασης). Καθώς έχει την αποκλειστική χρήση και ελεύθερη διάθεση του πράγματος, ο κύριος μπορεί να το κρατήσει για τον εαυτό του· να το εκποιήσει σε τρίτον και έτσι να αποξενωθεί από κάθε εξουσία πάνω στο πράγμα· ή να αποχωρίσει μικρά ή μεγαλύτερα τμήματα της εξουσίας αυτής και να τα παραχωρήσει σε άλλους, ενώ διατηρεί την εξουσία πάνω στο πράγμα (π.χ. παραμένοντας κύριος του ακινήτου να συστήσει υπέρ τρίτων υποθήκη ή επικαρπία). 2

Παρόλα αυτά, το εμπράγματο δίκαιο δεν καταλαμβάνει το σύνολο των οικονομικών αγαθών, αλλά μόνο τα πράγματα με την έννοια που καθορίζει ο νόμος στην *ΑΚ* 947, δηλαδή μόνο τα ενσώματα αντικείμενα· και από τα ασώματα μόνο τις φυσικές δυνάμεις ή ενέργειες, ιδίως το ηλεκτρικό ρεύμα και τη θερμότητα, «εφόσον υπόκεινται σε εξουσίαση, όταν περιορίζονται σε ορισμένο χώρο». Με αυτόν τον αυτοπεριορισμό του εμπραγματικού δικαίου, αποκλείεται από αυτό ολόκληρη σειρά οικονομικών αγαθών (όπως οι απαιτήσεις· π.χ. οι καταθέσεις σε Τράπεζα), τα οποία σε άλλες εκδηλώσεις της νομικής ζωής (π.χ. στον υπολογισμό της περιουσίας του προσώπου) δεν διακρίνονται από τα ενσώματα οικονομικά αγαθά, αλλά αντίθετα θεωρούνται ισάξια και μερικές φορές υπέρτερα. Έξω από τα όρια του εμπραγματικού δικαίου μένει ακόμη και η περιουσία ως σύνολο και μόνο κατ' ιδίαν στοιχεία της μπορεί να υπόκεινται σε τούτο, εφόσον εμπίπτουν στην *ΑΚ* 947. 3

Β. Σπουδαιότητα. Ι. Για την κοινωνική ζωή. Τα εμπράγματα δικαιώματα αποτελούν νομικές μορφές, με τις οποίες πραγματώνεται το φαινόμενο εξουσίασης των αντικειμένων από τον άνθρωπο. Μια πρωτόγονη κοινωνία θα μπορούσε ενδεχομένως να ανταπεξέλθει χωρίς ενοχικό δίκαιο (π.χ. αν τα μέλη της παρήγαν μόνα τους τα απαραίτητα για τις ανάγκες τους αγαθά), ποτέ όμως χωρίς εμπράγματο, γιατί οι περισσότερες ενοχικές συμβάσεις (π.χ. πώληση, μίσθωση πράγματος) προϋποθέτουν την ύπαρξη εξουσίας πάνω σε πράγμα. Περαιτέρω, κατεξοχήν αντικείμενο της κληρονομικής διαδοχής είναι τα δικαιώματα του κληρονομούμενου πάνω σε πράγματα. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ιδιοκτησία ως η κατεξοχήν μορφή εξουσίασης των οικονομι- 4

Εισαγωγή στο Εμπράγματο Δίκαιο

κών αγαθών συγκαταλέγεται στα θεμέλια της κοινωνικής ζωής. Ο ιδιοκτήτης δεν είναι μόνο φορέας του συγκεκριμένου περιουσιακού αντικειμένου αλλά και φορέας περιουσιακής δύναμης. Αποτελεί κοινωνικοηθικό αίτημα, κάθε άνθρωπος να έχει τη δυνατότητα εξουσίασης οικονομικών αγαθών, καθώς έτσι αποκτά ισχύ και διαμορφώνει την ατομικότητά του, την οποία και αντιτάσσει στην κυριαρχία του κοινωνικού συνόλου. Η συμβολή του ιδιωτικού δικαίου συνίσταται εδώ στο να προσδιορίζει τους όρους, κάτω από τους οποίους κάθε άνθρωπος μπορεί να αποκτά και να διαθέτει τέτοια οικονομικά αγαθά.

- 5 **II. Για την οικονομική ζωή.** Καθώς στον ΑΚ αναγνωρίζεται κυριότητα όχι μόνο πάνω στα καταναλωτικά αγαθά αλλά και στο έδαφος και τα λοιπά παραγωγικά μέσα, το εμπράγματο δίκαιο γίνεται θεμέλιο του συστήματος της ελεύθερης οικονομίας (του οικονομικού φιλελευθερισμού), στο οποίο οι αποφάσεις για την παραγωγή οικονομικών αγαθών αφήνονται στην πρωτοβουλία κάθε ιδιοκτήτη. Η κυριότητα, ιδίως όταν έχει αντικείμενο το έδαφος (έγγειος ιδιοκτησία) και τα παραγωγικά μέσα, εξασφαλίζει μεγάλη επιρροή στη διαδικασία παραγωγής και την απόκτηση νέων οικονομικών αγαθών, γι' αυτό και προσδιορίζει τον χαρακτήρα και τη δομή της οικονομίας μιας χώρας. Επίσης, ανάλογα με το αν το εμπράγματο δίκαιο διευρύνει ή περιορίζει τα μέσα εμπράγματης ασφάλειας, επηρεάζεται η εισροή κεφαλαίων στην οικονομία και με αυτήν ολόκληρη η οικονομική διαδικασία.
- 6 **III. Για την ελεύθερη ανάπτυξη του ανθρώπου.** Τέλος, η εξουσίαση των οικονομικών αγαθών, την οποία ρυθμίζει το εμπράγματο δίκαιο, συμβάλλει και στην αύξηση της ελευθερίας του ανθρώπου, στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του (βλ. άρθρο 5 § 1 Σ), έκφανση της οποίας είναι και η οικονομική ελευθερία. Χάρη στην κτήση και την ελεύθερη διάθεση οικονομικών αγαθών καθίσταται δυνατή για τον άνθρωπο η αξιοπρεπής του διαβίωση, η εκπλήρωση των επαγγελματικών καθηκόντων του, η μόρφωσή του, η συμμετοχή στην πνευματική ζωή. Με άλλα λόγια, με την εξουσίαση του υλικού περιβάλλοντος ο άνθρωπος αποκτά τη δυνατότητα να εξελιχθεί ελεύθερα και να αναπτύξει τις έμφυτες δυνάμεις του· αντίθετα η πλήρης έλλειψη των αναγκαίων μέσων οδηγεί σε οικονομική και κοινωνική εξάρτηση και ισοδυναμεί με έλλειψη ελευθερίας (για τον στενό σύνδεσμο μεταξύ της ατομικής ιδιοκτησίας και της ελευθερίας βλ. Γεωργιάδη, Εμπράγματο, § 1 αρ. 9 επ.).
- 7 **Γ. Η θέση του στο σύστημα του αστικού δικαίου.** Οι δύο πόλοι, γύρω από τους οποίους στρέφεται ολόκληρο το σύστημα του αστικού δικαίου, είναι το *πρόσωπο* και η *περιουσία*. Με βάση τις δύο αυτές κεντρικές έννοιες διαίρεται το αστικό δίκαιο σε *δίκαιο των προσώπων* και *περιουσιακό δίκαιο*. Τον κορμό του περιουσιακού δικαίου αποτελούν το ενοχικό, το εμπράγματο και το κληρονομικό δίκαιο, ενώ στοιχεία του βρίσκονται και στα δύο άλλα βιβλία του ΑΚ (στις γενικές αρχές και το οικογενειακό δίκαιο). Μολονότι το περιουσιακό δίκαιο είναι κατασπαρμένο στα πέντε βιβλία του ΑΚ, διακρίνεται πάντως από αδιάσπαστη εσωτερική ενότητα. Το εμπράγματο δίκαιο αποτελεί κατεχορνήν τμήμα του περιουσιακού δικαίου και ρυθμίζεται στο τρίτο βιβλίο του ΑΚ (άρθρα 947-1345). Από τη θέση αυτή του εμπράγματος μέσα στο πλαίσιο του περιουσιακού δικαίου συνάγεται ότι δεν είναι δυνατή πλήρης γνώση του χωρίς ανάλογη γνώση και των υπόλοιπων τεσσάρων βιβλίων του ΑΚ. Θεμελιώδης είναι ιδίως η σχέση μεταξύ ενοχικού και εμπράγματος δικαίου, που απορρέει από την αυστηρή διάκριση μεταξύ ενοχικού και εμπράγματος δικαιώματος.
- 8 **Δ. Ιστορική καταγωγή.** Το εμπράγματο δίκαιο του ΑΚ έλκει την καταγωγή του από το βυζαντινωμαϊκό δίκαιο, όπως αυτό ερμηνεύτηκε από τη λεγόμενη επιστήμη του δικαίου των πανδεκτών. Συγχρόνως επηρεάστηκε και από ξένους κώδικες, ιδίως τον γερμΑΚ, ο οποίος αποτέλεσε πρότυπο κατά τη σύνταξη του ΑΚ (και ήταν ομοίως επηρεασμένος από την επιστήμη του δικαίου των πανδεκτών). Περαιτέρω, μέσω του γερμΑΚ εισέδυσαν στο εμπράγματο δίκαιο του ΑΚ και στοιχεία του αρχαίου γερμανικού δικαίου, γιατί το εμπράγματο δίκαιο του γερμΑΚ είναι αποτέλεσμα συγκερασμού ρωμαϊκού και γερμανικού δικαίου. Ωστόσο, χάρη στον Γεώργιο Μπαλή, ο οποίος ανέλαβε την τελική επεξεργασία του κειμένου του ΑΚ, υιοθετήθηκαν μερικές σοβάρές καινοτομίες αναφορικά είτε με τη νομοτεχνική (για παράδειγμα, η θέση του κεφαλαίου για τα πράγματα στο εμπράγματο δίκαιο και όχι στις γενικές αρχές, όπως στο δίκαιο των πανδεκτών και τον γερμΑΚ) είτε με την ουσία (π.χ. κληρονομητό της νομής, ΑΚ 983· προστασία του κατόχου, ΑΚ 997 κ.ά.). Σημειωτέον ότι πριν από την εισαγωγή του ΑΚ (δηλαδή μέχρι το 1946) μεγάλα και σημαντικά τμήματα του εμπράγματος δικαίου ξεφύγαν από νύμφη από την κυριαρχία του δικαίου των πανδεκτών και ρυθμιζήθηκαν με νεότερους νόμους, που συντάχτηκαν κατά το πρότυπο άλλων δικαίων (π.χ. ο νόμος «περί ενεχύρου» του 1836 λήφθηκε σχεδόν κατά λέξη από τον γαλλΑΚ· αναλυτικά για την ιστορική καταγωγή του εμπράγματος δικαίου βλ. Γεωργιάδη, Εμπράγματο, § 1 αρ. 18 επ.).
- 9 **Ε. Πηγές. Ι. Αστικός Κώδικας και άλλοι κώδικες.** Η σπουδαιότερη πηγή του εμπράγματος δικαίου είναι το τρίτο βιβλίο του Αστικού Κώδικα (άρθρα 947-1345), το οποίο διαιρείται σε έντεκα κεφάλαια. Κανόνες εμπράγματος δικαίου βρίσκονται κατασπαρμένοι και στα άλλα βιβλία του ΑΚ (π.χ. στις γενικές αρχές οι ΑΚ 27, 175, 239· στο ενοχικό δίκαιο οι διατάξεις για το νόμιμο ενέχυρο· στο οικογενειακό δίκαιο οι ΑΚ 1394-1395 και 1398· στο κληρονομικό δίκαιο οι ΑΚ 1872, 1874 επ., 1906, 1908, 1918, 1996, 2003 επ.). Κυρίως όμως με το εμπράγματο συμπλέκεται και διασταυρώνεται το ενοχικό δίκαιο, αφενός γιατί ρυθμίζει τις δικαιοπραξίες που τείνουν σε θεμελίωση, μεταβολή ή κατάργηση εμπράγματων δικαιωμάτων (π.χ. την πώληση πράγματος) και αφετέρου γιατί οι διατάξεις του εφαρμόζονται και στις αξιώσεις που πηγάζουν από τα εμπράγματα δικαιώματα (βλ.

σχετικά Γεωργιάδη, Εμπράγματο, § 7 αρ. 14). Εκτός από τον αστικό, κανόνες που αφορούν στα εμπράγματα δικαιώματα ή και σε αυτά περιέχονται και σε άλλους κώδικες, όπως στον ΚΠολΔ (βλ. λ.χ. 293, 1005 §§ 1, 3 ΚΠολΔ), στον ΠτΚ (βλ. λ.χ. άρθρα 93 § 1, 101, 112 του ν. 4738/2020) και στον ΚΙΝΔ (ν. 5020/2023).

II. Ειδικοί νόμοι. Στο εμπράγματο δίκαιο του ΑΚ περιέχονται μόνο κανόνες σχετικοί με το *ιδιωτικό ουσιαστικό* εμπράγματο δίκαιο. Αντίθετα, με ειδικούς νόμους ρυθμίζονται: α) Το *δημόσιο* εμπράγματο δίκαιο, δηλαδή οι κανόνες για τα πράγματα που ανήκουν στο Δημόσιο και τα ΝΠΔΔ· β) το *διαδικαστικό* εμπράγματο δίκαιο, δηλαδή τα σχετικά με την εγγραφή των πράξεων που αφορούν ακίνητα στα βιβλία μεταγραφών, υποθηκών κλπ. και την τήρηση των βιβλίων αυτών· γ) ορισμένοι θεσμοί του ιδιωτικού ουσιαστικού εμπράγματος δικαίου (π.χ. η οροφοκτησία, η κάθετη ιδιοκτησία) που δεν περιλήφθηκαν στον ΑΚ. Από τους εν λόγω ειδικούς νόμους, σε άλλους περιέχεται αυτοτελής και πλήρης ρύθμιση θεσμών του εμπράγματος δικαίου (π.χ. ν. 3741/1929 για την οριζόντια ιδιοκτησία, ν.δ. 1024/1971 για την κάθετη ιδιοκτησία, ν. 2308/1995 και 2664/1998 για το Εθνικό Κτηματολόγιο, άρθρα 18 επ. του ν. 3986/2011, που ρυθμίζουν τον θεσμό της «επιφάνειας» επί δημοσίων κτημάτων κ.ά), ενώ σε άλλους δεν ρυθμίζονται αυτοτελείς θεσμοί, περιέχονται όμως περισσότερες ή λιγότερες διατάξεις που αφορούν θέματα εμπράγματος δικαίου (π.χ. το διάταγμα της 21/23 Σεπτεμβρίου 1836 «περί εκτελέσεως του περί υποθηκών νόμου», ο α.ν. 1539/1938 «περί προστασίας των δημοσίων κτημάτων», ο ΓΟΚ/1985 και πλέον ν. 4067/2012, ο ν. 4759/2020 για τον εκσυγχρονισμό της χωροταξικής και πολεοδομικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις κ.ά.). Όσοι από τους νόμους αυτούς ήταν προγενέστεροι του ΑΚ, διατηρήθηκαν σε ισχύ δυνάμει ρητών διατάξεων του Εισαγωγικού Νόμου.

III. Το δημόσιο δίκαιο. Θα παραγνωρίζαμε τη σύγχρονη εξέλιξη του εμπράγματος δικαίου, αν προσπαθούσαμε να κατανοήσουμε τους θεσμούς του δίχως να προσφύγουμε και στις διατάξεις του δημόσιου δικαίου. Και τούτο διότι τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια συνεχής διόγκωση του δημόσιου δικαίου, με αποτέλεσμα –δίχως να μεταβάλλεται πάντως η ρύθμιση του ιδιωτικού δικαίου (βλ. ΑΚ 1000)–, η εξουσία του δικαιούχου πάνω στο πράγμα να περιτελλεται από τις ποικίλες υποχρεώσεις για παράλειψη, ανοχή, ή και πράξη, που του επιβάλλονται από διατάξεις του δημόσιου δικαίου.

ΣΤ. Ιδεολογική κατεύθυνση του εμπράγματος δικαίου του ΑΚ. Οι ιδέες του 19ου αιώνα για τον αστικό και οικονομικό φιλελευθερισμό, οι οποίες μέσω της θεωρίας του δικαίου των πανδεκτών και του γερμΑΚ επηρέασαν τον ΑΚ, εισέδυσαν και στο εμπράγματο δίκαιο αυτού. Κατά τη διδασκαλία της εποχής εκείνης (επηρεασμένη από το ρωμαϊκό δίκαιο, την επιστήμη του δικαίου των πανδεκτών και την «ιστορική σχολή» του δικαίου), η κυριότητα είναι το κατεχόμενη απεριόριστο δικαίωμα του προσώπου πάνω στο πράγμα. Οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις, που ακολούθησαν όμως, συνετέλεσαν στο εξής: Στη θέση της κλασικής αντίληψης για την ατομιστική λειτουργία της ιδιοκτησίας, που δεχόταν την ελεύθερη και χωρίς περιορισμούς διάθεση και απόλυση του αντικειμένου της από τον δικαιούχο, εισήλθαν οι ιδέες για την κοινωνική δέσμευση του θεσμού της ιδιοκτησίας. Ο ΑΚ, μάλλον συντηρητικός και προσηλωμένος στην παράδοση, διστάζει μεταξύ άκρατου φιλελευθερισμού και κοινωνιστικών αντιλήψεων. Τελικά η ΑΚ 1000 για το περιεχόμενο της κυριότητας παρέμεινε προσηλωμένη στην αντίστοιχη διάταξη (§ 903) του γερμΑΚ και δεν διατυπώθηκε σε αυτή ρητά η κοινωνική λειτουργία της ιδιοκτησίας.

Ζ. Εξέλιξη του εμπράγματος δικαίου μετά τον ΑΚ. Μετά την ισχύ του ΑΚ σπάνια κατέστη αναγκαία η νομοθετική επέμβαση στο τρίτο βιβλίο του κώδικα, καθώς οι σχέσεις που ρυθμίζει το εμπράγματο δίκαιο χαρακτηρίζονται κατά το πλείστον από μονιμότητα και διάρκεια. Εξαιρεση αποτέλεσε το δίκαιο της εμπράγματος ασφάλειας. Έτσι, ορισμένες διατάξεις του ΑΚ για την υποθήκη και την προσημείωση υποθήκης (ΑΚ 1257-1345) καταργήθηκαν, τροποποιήθηκαν ή συμπληρώθηκαν με τον ΚΠολΔ, τον ΕισΝΚΠολΔ ή άλλους ειδικούς νόμους, όπως ο ν. 4335/2015. Η πιο πρόσφατη νομοθετική παρέμβαση στο πεδίο αυτό συντελέστηκε με τον ν. 5095/2024, ο οποίος καθιέρωσε ως τίτλο εγγραφής προσημείωσης το πρακτικό διαμεσολάβησης του ν. 4640/2019 (βλ. τη νέα ΑΚ 1274), καθώς και την πράξη που εκδίδεται από δικηγόρο με βάση την έγγραφη συναίνεση του οφειλέτη κατά την περιγραφόμενη στη νέα ΚΠολΔ 208 διαδικασία και κατατίθεται στη γραμματεία του αρμόδιου Πρωτοδικείου. Παράλληλα, το κεφάλαιο για το ενέχυρο συμπληρώθηκε αρχικά με τον ν. 2844/2000 και ήδη με τον ν. 5123/2024 (βλ. παρακ. αρ. 15α). Επίσης, μετά την αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου με τον ν. 1329/1983 κατέστη αναγκαία η τροποποίηση ορισμένων διατάξεων του εμπράγματος δικαίου, ενώ μεταβιβάστηκε στη ρύθμιση του κεφαλαίου του ΑΚ περί μεταγραφής επέφεραν οι ν. 2308/1995 και 2664/1998 για τον θεσμό του Εθνικού Κτηματολογίου· νόμοι που επίσης έχουν τροποποιηθεί κατ' επανάληψη.

Σπουδαιότερος είναι ο έμμεσος επηρεασμός ορισμένων θεσμών του εμπράγματος δικαίου με νομοθετικά ή διοικητικά μέτρα. Με τις οποίες το χρονικό διάστημα που πέρασε, η θέσπιση σε μεγάλη έκταση διατάξεων δημόσιου δικαίου, με κατάσχεση επιβάλλονται περιορισμοί στην κυριότητα (για χάρη π.χ. της ρυμοτομίας, οικοδομικής τάξης και αισθητικής εμφάνισης των πόλεων, της προστασίας του περιβάλλοντος κλπ.), είχε ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί κοινωνικότερα ο θεσμός της κυριότητας και να προωθηθούν οι αντιλήψεις για την κοινωνική λειτουργία της ιδιοκτησίας.

Πάντως, δεδομένων της φιλελευθεροποίησης του δικαίου και της διεθνοποίησης των συναλλαγών, το σύγχρονο εμπράγματο δίκαιο αναζητεί την εξελικτική προσαρμογή του στα καινούρια δεδομένα της επο-

ΒΙΒΛΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Εισαγωγή στο οικογενειακό δίκαιο

Βιβλιογραφία: Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Οι ισότιμοι σύζυγοι (1977)· η ίδια, Επιδράσεις της αρχής της ισότητας των φύλων στο θεσμοθετημένο πρότυπο της έγγαμης συμβίωσης, ΔκΠ 3/1982, 127· Γαζής, Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο. Τα προβλήματα (1985)· ο ίδιος, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου¹ (1991), τόμ. VII, Εισαγωγή στο οικογενειακό δίκαιο· Γεωργιάδης Οικογενειακό Δίκαιο⁴ (2025)· Γαλάνης, Η αναδοχή ανηλίκου από ομόφυλα ζευγάρια που έχουν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης υπό το φως του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ, ΕφΑΔΠολΔ 2021, 30· Γερασπούλου, Η έννομη σχέση των συντρόφων από το σύμφωνο συμβίωσης του ν. 4356/2015. Ίδρυση, λειτουργία και λήξη (2021)· Γεωργιάδης, Συμφωνίες μεταξύ συντρόφων ή συμβίων, ΧρΔ 2015, 3· ο ίδιος, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21ου αιώνα, ΝοΒ 2001, 569· ο ίδιος, Η συμβολή του Αστικού Κώδικα στην ανανέωση του δικαίου, ΚριτΕ 1/1996, 123· Δελιγιάννης, Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής του ανθρώπου στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας, Αρμ 1995, 281· Ζερβογιάννη, Έγγαμα ζευγάρια γυναικών και ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή: Πρόσβαση και θεμελίωση συγγένειας, ΧρΔ 2024, 248· η ίδια, Κοινωνική γονεϊκότητα και οικογενειακό δίκαιο, ΕφΑΔΠολΔ 2022, 14· Καράσης, Γάμος και οικογένεια ως δικαιοκίθιοι θεσμοί (1994)· Κοτζάμπαση, Ισότητα των φύλων και ιδιωτική αυτονομία (στις οικογενειακές σχέσεις) (2011)· η ίδια, Ερμηνευτικά ζητήματα του ν. 5089/2024 για την ισότητα στον πολιτικό γάμο, ΕλλΔνη 2024, 395· Κουκούλης, Δυνατότητες απόκτησης παιδιών από ομόφυλα ζεύγη στην ελληνική δικαιοταξία, ΕφΑΔΠολΔ 2019, 279· Κουμάντος, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου² (2007), Εισαγωγή στο οικογενειακό δίκαιο· Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση και οικογενειακό δίκαιο² (2005)· Λέκκας, Η επιμέλεια του παιδιού κατά τον Αστικό Κώδικα (μετά τον ν. 4800/2021) (2021)· ο ίδιος, Ισότητα στον πολιτικό γάμο και συμφέρον του παιδιού, ΧρΔ 2024, 161· Μάνεσης, Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών, ΔκΠ 3/1982, 9· Μπέσιλα-Μακρίδη, Η προσαρμογή του οικογενειακού δικαίου στη συνταγματική αρχή της ισότητας των δύο φύλων, ΕΔΔΔ 1983, 345· Λ. Παπαδόπουλου, Η νομική έννοια της «οικογένειας και τα ομόφυλα ζευγάρια: Μαθήματα από το ΕΔΔΑ, Τιμ. τόμ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2016, σ. 355· Παπαχρίστου, Η ιδεολογική λειτουργία του οικογενειακού δικαίου, Φάκελος της ισότητας (1982), σ. 79· ο ίδιος, Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα (200:3)· Β. Περάκη, Απόκτηση τέκνων και ίδρυση συγγένειας εντός γάμου ομοφύλων, ΕλλΔνη 2024, 427· η ίδια, Δυνατότητες άσκησης γονικής μέριμνας σε τέκνα ομοφύλων συντρόφων, ΕφΑΔΠολΔ 2020, 567· Ποδηματά, Διαφορές από την οικογένεια, τον γάμο και την ελεύθερη συμβίωση. Γενικό διαδικαστικό πλαίσιο και ειδικές παρατηρήσεις στις διατάξεις των νέων άρθρ. 592-613 ΚΠολΔ (όπως ισχύουν μετά τον ν. 4335/2015), ΧρΔ 2015, 641 = Τιμ. τόμ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2016, σ. 419· Σταθόπουλος/Σταμπέλου, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου² (2007), Εισαγ. άρθρ. 1350-1371· Τροκάνας, Ανθρώπινη αναπαραγωγή (Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της) (2011)· Φουντεδάκη, Πρώτη προσέγγιση του νόμου 5089/2024 για την ισότητα στον πολιτικό γάμο, ΕλλΔνη 2024, 412· Κ. Χριστοδούλου, Η συμβίωση μεταξύ οικογενειακού και ενοχικού δικαίου – Το παράδειγμα του συμφώνου συμβίωσης (2012)· Χρυσόγονος, Το ελληνικό Σύνταγμα και η οικογένεια, ΕλλΔνη 1997, 729.

Α. Έννοια και περιεχόμενο του οικογενειακού δικαίου. Ως οικογενειακό δίκαιο νοείται το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις οικογενειακές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις καταρχήν μεταξύ των συζύγων και μεταξύ των συγγενών, ιδιαίτερα μεταξύ γονέων και τέκνων. Τα πρόσωπα μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους με οικογενειακούς δεσμούς, μπορεί όμως και να συνδέονται με δεσμούς που παρουσιάζουν ομοιότητες προς αυτούς: τέτοιοι θεωρούνται η επιτροπεία, η δικαστική συμπαράσταση και η δικαστική επιμέλεια ξένων υποθέσεων (Κουμάντος, Εισαγ. στο οικογενειακό αρ. 1-2).

Έτσι, το οικογενειακό δίκαιο ρυθμίζει τις οικογενειακές σχέσεις (π.χ. τις σχέσεις μεταξύ συζύγων, σχέσεις μεταξύ γονέα και τέκνου, δικαίωμα διατροφής, διαζύγιο) και τις οιονει οικογενειακές σχέσεις, όπως είναι η σχέση μεταξύ δικαστικού συμπαροστάτη και συμπαραστατούμενου (Γεωργιάδης, Οικογενειακό, § 1 αρ. 1). Δεν περιλαμβάνονται όμως στην ύλη του οικογενειακού δικαίου οι κληρονομικές σχέσεις· οι κανόνες που αφορούν την κληρονομική διαδοχή ανήκουν στο κληρονομικό δίκαιο.

Το οικογενειακό δίκαιο αποτελεί ιδιωτικό δίκαιο. Βασική πηγή του αποτελεί το τέταρτο βιβλίο του ΑΚ (άρθρα 1346-1694), ενώ κανόνες που ενδιαφέρουν το δίκαιο αυτό απαντώνται και σε άλλες διατάξεις του ΑΚ ή άλλων νομοθετημάτων (βλ. παρακ. αρ. 8 επ.).

Β. Σπουδαιότητα. Το οικογενειακό δίκαιο στοχεύει στην προστασία και την ανάπτυξη της οικογένειας· η σπουδαιότητα αυτού του δικαιοκλάδου διαγράφεται έκδηλα, αν αναλογιστεί κανείς ότι η οικογένεια αποτελεί, όπως έχει χαρακτηριστικά ειπωθεί, «τη βάση του κοινωνικού βίου και το θεμελιακό κύτταρο του κοινωνικού οργανισμού» (Δελιγιάννης, Οικογενειακό Ι, σ. 6· για την έννοια και τη σημασία της οικογένειας στη σύγχρονη εποχή βλ. παρακ. αρ. 34 επ.· για την «παιδαγωγική», πέραν των άλλων, λειτουργία του οικογενειακού δικαίου βλ. Παπαχρίστου, Η ιδεολογική λειτουργία, σ. 79 επ.).

Γ. Ιστορική καταγωγή – Προϊούσαν δίκαιο. Το οικογενειακό δίκαιο του ΑΚ έλκει την καταγωγή του από το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, όπως είχε τροποποιηθεί και συμπληρωθεί με νεότερους νόμους (ν. ΧΠΘ'/1861, 2228/1920,

Εισαγωγή στο οικογενειακό δίκαιο

ν.δ. 14/17.7.1926 κ.ά). Συγχρόνως ο ΑΚ κατά τη σύνταξή του δέχτηκε επιρροή και από ξένους κώδικες, ιδίως τον γερμΑΚ.

- 6 Το οικογενειακό δίκαιο του ΑΚ στην αρχική του μορφή διαπνεόταν έντονα από την ορθόδοξη παράδοση και τις ελληνικές παραδόσεις και αντιλήψεις περί οικογένειας, με αποτέλεσμα αυτό το τμήμα του ΑΚ να χαρακτηρίζεται ως το πιο συντηρητικό (βλ. Γεωργιάδη, ΚριτΕ 1/1996, 129-130). Για παράδειγμα, ο άνδρας θεωρείτο η «κεφαλή» της οικογένειας, στον οποίο ανήκε η απόφαση για κάθε θέμα του συζυγικού βίου καθώς και η «πατρική εξουσία», την οποία ασκούσε στα ανήλικα τέκνα του (βλ. τις παλαιές ΑΚ 1387, 1500). Αντίθετα, η γυναίκα αντιμετωπιζόταν δυσμενώς σε πολλές περιπτώσεις· μέχρι το 1983, μάλιστα, προβλεπόταν στον νόμο η υποχρεωτική παροχή στον άνδρα προίκας από τους γονείς της γυναίκας (παλαιές ΑΚ 1406 επ., 1495 επ.). Δυσμενής νομοθετική μεταχείριση επεφύλασσε το προϊσχύσαν δίκαιο και στα τέκνα που γεννιούνταν εκτός γάμου των γονέων τους («εξώγαμα τέκνα»· βλ. πλέον παρακ. αρ. 18 και 26). Παράλληλα, πρέπει να αναφερθεί ότι ως αποκλειστικός τρόπος τέλεσης του γάμου αναγνωριζόταν η ιερολογία, γεγονός που κατέσχεην απηχούσε τις έντονες εκκλησιαστικές επιδράσεις, ενώ ως αναγκαίος λόγος διαζυγίου δεν θεωρείτο ο αντικειμενικός κλονισμός αλλά ο κλονισμός του γάμου λόγω πταίσματος ενός από τους συζύγους. Τέλος, διατηρείτο σε ισχύ μια σειρά από κωλύματα γάμου που βασίζονταν σε παραδοσιακές, αναχρονιστικές αντιλήψεις.
- 7 Με το πέρασμα του χρόνου, οι σημαντικές μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν στις κοινωνικές συνθήκες και αντιλήψεις κατέστησαν καθόλα αναγκαία τη ριζική αναμόρφωση του οικογενειακού δικαίου, προκειμένου αυτό να μπορεί να ανταποκρίνεται στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Οι πρώτες προσπάθειες εκσυγχρονισμού πραγματοποιήθηκαν με τους ν. 1250/1982 και 1329/1983 και συνεχίστηκαν μέχρι τις ημέρες μας με τη θέσπιση μιας σειράς νομοθετημάτων (βλ. π.χ. ν. 2447/1996, 3089/2002 κλπ.: αναλυτικά παρακ. αρ. 15 επ.) που έχουν επιφέρει βαθιές τομές στο οικογενειακό δίκαιο. Κατ' αποτέλεσμα, το δίκαιο αυτό έχει αποβάλει πλέον τον αναχρονιστικό χαρακτήρα του και χαρακτηρίζεται από καινοτόμο και προοδευτικό πνεύμα.
- 8 **Δ. Πηγές. Ι. Αστικός Κώδικας και άλλοι κώδικες.** Όπως προαναφέρθηκε, τη σπουδαιότερη πηγή του οικογενειακού δικαίου αποτελεί το τέταρτο βιβλίο του ΑΚ (άρθρα 1346-1694), το οποίο διαιρείται σε δεκαεπτά κεφάλαια. Κανόνες οικογενειακού δικαίου ή διατάξεις για θέματα που σχετίζονται με το οικογενειακό δίκαιο βρίσκονται πάντως κατασπαρμένοι και στα άλλα βιβλία του ΑΚ (ενδεικτικά ΑΚ 56, 248, 256 αρ. 1-3, 612 Α, 928-929). Περαιτέρω, στον ΚΠολΔ ρυθμίζονται ζητήματα που αφορούν την εκδίκαση των διαφορών του οικογενειακού δικαίου καθώς και άλλα σχετικά θέματα (π.χ. ΚΠολΔ 17, 592 επ., 603 επ., 606 επ., 610 επ., όπως ισχύουν μετά και τον ν. 4335/2015, 735, 796, 800 επ.) στον δε ΠΚ περιλαμβάνονται διατάξεις που προστατεύουν τον γάμο και την οικογένεια [ΠΚ 349 § 2, 356, 358, 360· υπόψη και άρθρα 92 § 7, 118 § 2 του νέου ΠτΚ (ν. 4738/2020)].
- 9 **II. Ειδικοί νόμοι.** Διατάξεις οικογενειακού δικαίου ή διατάξεις για συναφή θέματα απαντώνται σε διάφορους ειδικούς νόμους, όπως είναι το π.δ. 391/1982 για τη ρύθμιση λεπτομερειών σχετικά με τους πολιτικούς γάμους, ο ν. 344/1976 «περί ληξιαρχικών πράξεων», ο ν. 590/1977 (Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος), ο Κώδικας Ελληνικής Ιθαγένειας (ν. 3284/2004, όπως έχει τροποποιηθεί), ο Κώδικας Δήμων και Κοινοτήτων (ν. 3463/2006· βλ. άρθρο 15, όπως ισχύει μετά και τον ν. 5143/2024), ο ν. 3500/2006 (όπου ρυθμίζονται ορισμένα ζητήματα σχετικά με την ενδοοικογενειακή βία), ο ν. 4356/2015 για το «σύμφωνο συμβίωσης», ο ν. 4538/2018 [ο οποίος περιέχει διατάξεις σχετικά με την αναδοχή ανηλίκου με στόχο την προώθηση του θεσμού αυτού (άρθρα 5 επ.) και διαδικαστικές ρυθμίσεις για την προπαρασκευή και την πραγματοποίηση της υιοθεσίας ανηλίκου από τις αρμόδιες κοινωνικές υπηρεσίες (άρθρα 20 επ.)], το άρθρο 16 του ν. 4387/2016, που εξομοίωσε τους συμβαλλομένους στο σύμφωνο συμβίωσης του ν. 4356/2015 με τους εγγάμους ως προς κάθε κοινωνικοασφαλιστική παροχή κοκ. (για τον ν. 3719/2008 βλ. παρακ. αρ. 22). Επίσης, την οικογένεια προστατεύουν έμμεσα διατάξεις του εργατικού δικαίου για επιδόματα, δώρα, άδειες, καθώς και του δικαίου κοινωνικής ασφάλισης για επιδόματα, βοηθήματα, συντάξεις κλπ.
- 10 **III. Διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο.** Κανόνες που άπτονται της ύλης του οικογενειακού δικαίου προβλέπονται σε διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα, όπως π.χ. στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των Δικαιωμάτων των Ανθρώπων του 1950 (άρθρα 8 § 1, 12)· στη Διεθνή Σύμβαση του 1956 για τη διεκδίκηση διατροφής στην αλλοδαπή, η οποία κυρώθηκε με τον ν. 4421/1964· στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση του 1975 «για το νομικό καθεστώς των τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο των γονέων τους», που κυρώθηκε με τον ν. 1702/1987· στη διεθνή σύμβαση της 26.1.1990 για τα δικαιώματα του παιδιού (ν. 2101/1992)· στη διεθνή σύμβαση της Χάγης του 1993 (ν. 3765/2009) «για την προστασία των παιδιών και τη συνεργασία σχετικά με τη δικρατική υιοθεσία»· στη Σύμβαση της Χάγης του 1996 (ν. 4020/2011), στην οποία περιέχονται ρυθμίσεις «ως προς τη γονική ευθύνη και τα μέτρα προστασίας των παιδιών»· στον Κανονισμό (ΕΕ) 1259/2010 για το εφαρμοστέο δίκαιο στο διαζύγιο και τον δικαστικό χωρισμό· στον Κανονισμό (ΕΕ) 2019/2011 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας και για τη διεθνή απαγωγή παιδιών, ο οποίος αντικαθιστά τον Κανονισμό 2201/2003 (ΕΚ) από 1.8.2022 κ.ά. (βλ. Γεωργιάδη, Οικογενειακό, § 1 αρ. 9, 10).
- 11 Το οικογενειακό διεθνές δίκαιο του ΑΚ περιλαμβάνεται στις ΑΚ 8 και 13-24 (όπως ισχύουν).
- 12 **IV. Σύνταγμα.** Θεμελιώδους σημασίας για το οικογενειακό δίκαιο αποτελεί το άρθρο 4 § 2 Σ, με το οποίο κατο-

χωρώθηκε η αρχή της ισότητας των δύο φύλων. Η προσαρμογή του οικογενειακού δικαίου του ΑΚ στην επιταγή του εν λόγω συνταγματικού κανόνα πραγματοποιήθηκε με τον ν. 1329/1983 (βλ. παρακ. αρ. 17).

Περαιτέρω, το Σύνταγμα στο άρθρο 21 § 1 θέτει υπό την προστασία του Κράτους τον θεσμό της οικογένειας (την οποία χαρακτηρίζει «θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους»), καθώς και τον γάμο, τη μητρότητα και την παιδική ηλικία. Για τον λόγο αυτό θα ήταν αντισυνταγματικός τυχόν νόμος που θα προέβλεπε λ.χ. κατάργηση της υποχρέωσης των γονέων να διατρέφουν τα ανήλικα παιδιά τους (Γεωργιάδης, Οικογενειακό, § 1 αρ. 7)· κωλύματα γάμου για λόγους ευγονικούς (Παπαχρίστου, Οικογενειακό, σ. 10)· δυσμενή μεταχείριση έγγαμου προσώπου· ή και απαγόρευση του διαζυγίου, αφού προστασία του γάμου σημαίνει και προστασία από έναν αποτυχημένο ή κατεστραμμένο γάμο (Χρυσόγονος, Ελληνική 1997, 734). Μάλιστα, η § 21 § 1 ισχύει όχι μόνο για τη νόμιμη συμβατική οικογένεια έγγαμων προσώπων, αλλά και για την εξώγαμη οικογένεια, όταν δηλαδή γεννιέται τέκνο εκτός γάμου (Καράσης, σ. 41· για τη συνταγματική προστασία της λεγόμενης «ελεύθερης ένωσης» βλ. παρακ. Εισαγ. στις ΑΚ 1350-1371 αρ. 5).

Τέλος, αρχές που αφορούν το οικογενειακό δίκαιο απορρέουν επίσης από τα άρθρα 5 § 1 Σ για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και 13 § 1 Σ για τη θρησκευτική ελευθερία (βλ. Κουμάντο, Εισαγ. στο οικογενειακό αρ. 13 και 15· Κουντουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό⁹, σ. 11 σημ. 13).

Ε. Εξέλιξη του οικογενειακού δικαίου μετά τον ΑΚ. Δεδομένου ότι οι οικογενειακές σχέσεις ως ιδιωτικές σχέσεις εξελίσσονται συνεχώς, οι ραγδαίες μεταβολές που επήλθαν τα τελευταία χρόνια στην κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, καθιστούσαν συχνά αναγκαία στο πέρασμα του χρόνου τη νομοθετική επιβολή ριζικών αλλαγών στο οικογενειακό δίκαιο, προκειμένου αυτό να συνάδει με τα σύγχρονα κοινωνικά δεδομένα.

Η πρώτη προσπάθεια εκσυγχρονισμού του οικογενειακού δικαίου του ΑΚ έγινε με τους ν. 1250/1982 και 1329/1983 (για τις αλλαγές που επέφεραν οι παραπάνω νόμοι βλ. Σταθόπουλο/Σταμπέλου, Εισαγ. άρθρα 1350-1371 αρ. 31 επ.). Με τον πρώτο νόμο αναγνωρίστηκε ο πολιτικός γάμος ως ισότιμος με τον θρησκευτικό και εκσυγχρονίστηκαν οι προϋποθέσεις σύναψης γάμου με την κατάργηση ορισμένων αναχρονιστικών κωλυμάτων που ίσχυαν έως τότε (ορισμένα κωλύματα γάμου κατήργησε και ο ν. 1329/1983· βλ. την ερμηνεία των ΑΚ 1353-1354 αρ. 2).

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει για τον ν. 1329/1983, καθώς αποτέλεσε θεμελιώδες νομοθέτημα για τη ριζική αναμόρφωση του οικογενειακού δικαίου του ΑΚ. Καταρχήν με τον εν λόγω νόμο επιβλήθηκε, όπως προαναφέρθηκε, η ρύθμιση των οικογενειακών σχέσεων με γνώμονα την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων (Σ 4 § 2). Με βάση τις ρυθμίσεις του νόμου αυτού οι δύο σύζυγοι μπορούν να αποφασίζουν από κοινού για τα θέματα του συζυγικού βίου (ΑΚ 1387) και να συνεισφέρουν και οι δύο ανάλογα με τις δυνάμεις τους για την αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών (ΑΚ 1389-1390). Περαιτέρω, διατηρήθηκε το σύστημα της περιουσιακής αυτοτέλειας των συζύγων και εισήχθη ο θεσμός της συμμετοχής στα αποκτήματα (ΑΚ 1400). Παράλληλα, εισήχθη ως επιλογή το σύστημα της κοινοκτημοσύνης (ΑΚ 1403), ενώ καταργήθηκε ο θεσμός της προίκας. Επιπρόσθετα, η παλαιά «πατρική εξουσία» αντικαταστάθηκε από τη γονική μέριμνα των ανήλικων τέκνων, την οποία έχουν και οι δύο γονείς από κοινού και που πρέπει να ασκούν με κριτήριο το συμφέρον του τέκνου (ΑΚ 1510 επ.: για τα παραπάνω βλ. Κουμάντο, Εισαγ. στο οικογενειακό αρ. 26· Γαζή, Εισαγ. στο οικογενειακό αρ. 26 και 28).

Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί ότι με τον ν. 1329/1983 επήλθε πλήρης εξομείωση των τέκνων «που γεννιούνται χωρίς γάμο των γονέων τους» (κατά τη νέα ορολογία του κώδικα) με τα τέκνα που γεννιούνται σε γάμο (ΑΚ 1484) και καταργήθηκε έτσι η παλαιά διάκριση μεταξύ «γνήσιων» και «εξώγαμων» τέκνων, η οποία συνεπαγόταν δυσμενή νομοθετική μεταχείριση για τα δεύτερα. Ακόμη, φιλελευθεροποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό το δικαίο του διαζυγίου, καθώς καθιερώθηκε το σύστημα του αντικειμενικού κλονισμού (ΑΚ 1439· ανεξαρτήτως δηλαδή υπαιτιότητας, όπως ίσχυε μέχρι τότε) και εισήχθη η δυνατότητα του συναινετικού διαζυγίου (ΑΚ 1441, η οποία τροποποιήθηκε έκτοτε κατ' επανάληψη· βλ. επίσης ΑΚ 1442).

Όσον αφορά τον θεσμό της υιοθεσίας, με τον ν. 2447/1996 περί «υιοθεσίας, επιτροπείας, αναδοχής ανηλίκου, δικαστικής συμπαράστασης και δικαστικής επιμέλειας ξένων υποθέσεων» καθώς και με τον ν. 2915/2001 αναμορφώθηκαν ριζικά οι σχετικές ρυθμίσεις, προκειμένου να προσρμοσθούν στα νεότερα κοινωνικά δεδομένα. Έτσι έκτοτε διακρίνεται αφενός η υιοθεσία ανηλίκου, η οποία είναι πλήρης, με την έννοια ότι συνεπάγεται την πλήρη ένταξη του τέκνου στη θετή οικογένεια και την αποκοπή κάθε δεσμού με τη φυσική οικογένεια (ΑΚ 1542-1578Α) και αφετέρου η υιοθεσία ενηλίκου, η οποία είναι ατελής, με την έννοια ότι δημιουργεί περιορισμένης έκτασης συγγένεια και επιτρέπεται υπό ορισμένους όρους (βλ. ΑΚ 1579 επ.).

Παράλληλα, με τον ν. 2447/1996 εισήχθη ο θεσμός της αναδοχής ανηλίκου (ο οποίος υπέστη περαιτέρω αναμόρφωση προσφάτως, με τα άρθρα 5 επ. του ν. 4538/2018) και τροποποιήθηκαν οι διατάξεις για την επιτροπεία ανηλίκου. Επιπρόσθετα οι θεσμοί της δικαστικής αντίληψης και δικαστικής απαγόρευσης έδωσαν τη θέση τους στον νεοπαγή θεσμό της δικαστικής συμπαράστασης (ΑΚ 1666-1688), ενώ καταργήθηκε η νόμιμη απαγόρευση, έτσι ώστε το πρόσωπο που εκτίει ποινή στερητική της ελευθερίας του να υπάγεται στη δικαστική συμπαράσταση μόνο κατόπιν αιτήσεώς του (ΑΚ 1688). Τέλος, η επιτροπεία απόντος αντικαταστάθηκε από τον θεσμό της δικαστικής επιμέλειας ξένων υποθέσεων [βλ. Κουτουράδη/Αγγ. Γεωργιάδη, Προστα-

ΒΙΒΛΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Εισαγωγή στο κληρονομικό δίκαιο

Βιβλιογραφία: Γαζής, Σκέψεις για την ακμή του δικαίου και της νομικής επιστήμης, ΚριτΕ 1/1995, 12· ο ίδιος, Τροποποιήσεις του Αστικού Κώδικος υπό τον Κώδικος Πολιτικής Δικονομίας, ΝοΒ 1969, 1· Γερασπούλου, Η έννομη σχέση των συντρόφων από το συμφωνο συμβίωσης του ν. 4356/2015. Ίδρυση, λειτουργία και λήξη (2021)· Γεωργιάδης, Χρειάζεται το κληρονομικό μας δίκαιο αναμόρφωση;, ΧρΔ 2023, 3· ο ίδιος, Συμφωνίες μεταξύ συντρόφων ή συμβίων, ΧρΔ 2015, 3· ο ίδιος, Οι εξελίξεις της γενετικής τεχνολογίας και οι επιπτώσεις τους στο κληρονομικό δίκαιο, ΧρΔ 2010, 161· ο ίδιος, Οι πηγές του ιδιωτικού δικαίου κατά την Επανάσταση του 1821, ΕλλΔνη 2007, 645· ο ίδιος, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21ου αιώνα, ΝοΒ 2001, 569· ο ίδιος, Η συμβολή του Αστικού Κώδικα στην ανανέωση του δικαίου, ΚριτΕ 1/1996, 123· ο ίδιος, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, άρθρο 1710· Γ. Γεωργιάδης, Η προστασία της νόμιμης μοίρας (2013)· Δελγιάννης, Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής του ανθρώπου στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας, Αρμ 1995, 281· Ζερβογιάννη, Κληρονομικές συμβάσεις: Από την απαγόρευση στην αναζήτηση θεμιτών εναλλακτικών, ιδίως η εγκατάσταση κληρονόμου έναντι ανταλλάγματος (2015)· η ίδια, Η μεταρρύθμιση των γερμανικού κληρονομικού δικαίου –Μια κριτική προσέγγιση από τη σκοπιά του Έλληνα νομικού, ΕφΑΔ 2010, 24· Καραμπατζός, Η απαγόρευση των κληρονομικών συμβάσεων – προς μια μεταρρύθμιση του κληρονομικού δικαίου του ΑΚ, ΝοΒ 2014, 1339· Ι. Κονδύλη, Σύμφωνο συμβίωσης και δικαίωμα στη νόμιμη μοίρα, ΕφΑΔ 2009, 36· Π. Λαδάς, Η αναμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στα πλαίσια της μεταρρύθμισης του οικογενειακού δικαίου (1984)· Μασουρίδης, Σχέσεις της αναγκαστικής διαδοχής προς την εκ διαθήκης και την εξ αδιαθέτου διαδοχήν, ΝΔικ. 1953, 217· Παπαργηγόριου, Συνύπαρξις διαδοχής εκ διαθήκης και εκ του νόμου κατά τον Αστικόν Κώδικα (1951)· Παπαντωνίου, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, Εισαγ. στο κληρονομικό δίκαιο· ο ίδιος, Η φορολογία κληρονομιών ως συμπλήρωμα του κληρονομικού δικαίου, Αφιέρωμα στον Αλ. Λιττερόπουλο Β' (1985), σ. 287· Παπαχρίστου, Η τεχνητή αναπαραγωγή στον Αστικό Κώδικα (2003)· Πετρόπουλος, Ιστορία και εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου· (1963)· Πιτσιρίκος, Σύμφωνο συμβίωσης: συγκριτική & ερμηνευτική προσέγγιση με το θεσμό του γάμου (2018)· Σαϊτάκης, Σύμφωνο συμβίωσης και νόμιμη μοίρα, ΧρΔ 2023, 14· ο ίδιος, Κληρονομικό δίκαιο συνέπειες από το νέο σύμφωνο συμβίωσης (Ν. 4356/2015), ΕφΑΔ 2015, 954· Κ. Σούρλης, Ιστορική και κοινωνιολογική επισκόπησης της κληρονομικής διαδοχής, ΕλλΔνη 1969, 145· ο ίδιος, Απόλυτα δικαιώματα, ΝοΒ 1963, 305· Τροβά, Νομοθετική κηδεμονία της ελευθερίας της βουλήσεως και αναγκαστική διαδοχή, Αρμ 1996, 118· Τριώνιδης, Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου³ (2011)· Χριστοδούλου, Η συμβίωση μεταξύ οικογενειακού και ενοχικού δικαίου: το παράδειγμα του συμφώνου συμβίωσης (2012)· Ψούνη, Η διαμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στο πλαίσιο του συμφώνου συμβίωσης του ν. 3719/2008, ΕφΑΔ 2009, 18.

Α. Έννοια και περιεχόμενο του κληρονομικού δικαίου. Ως κληρονομικό δίκαιο νοείται το σύνολο των διατάξεων ιδιωτικού δικαίου που ρυθμίζουν τις περιουσιακές συνέπειες του θανάτου ενός ανθρώπου. Ειδικότερα, με το κληρονομικό δίκαιο ρυθμίζονται κυρίως ο τρόπος ολικής ή μερικής διαδοχής στην *περιουσία* του ανθρώπου μετά τον θάνατό του, καθώς και τα δικαιώματα των προσώπων που τον διαδέχονται (κληρονόμοι και άλλοι τιμώμενοι, π.χ. καταπιστευματοδόχοι, κληροδόχοι).

Όταν ένα πρόσωπο πεθαίνει, δεν αποσβήνονται όλες οι έννομες σχέσεις του αλλά μόνον εκείνες, οι οποίες συνάπτονται άμεσα με την προσωπικότητά του και τις ιδιαίτερες προσωπικές συνθήκες του (προσωποπαγείς έννομες σχέσεις). Με τον θάνατο λοιπόν του φυσικού προσώπου καταλείπονται πίσω διάφορες νομικές –κυρίως περιουσιακές– σχέσεις, καταλείπεται δηλαδή κληρονομία· αυτή δεν σύκειται μόνον από ενσώματα αντικείμενα (π.χ. κινητά, ακίνητα, χρήματα), αλλά περιλαμβάνει και τα δικαιώματα (π.χ. ενοχικές απαιτήσεις, δικαιώματα πνευματικής ή βιομηχανικής ιδιοκτησίας) καθώς και τις υποχρεώσεις του θανόντος. Το κληρονομικό δίκαιο καλείται να δώσει λύσεις στα ποικίλα νομικά ζητήματα που δημιουργούνται με τον θάνατο του ανθρώπου, όπως ποια θα είναι η τύχη της περιουσίας του μετά τον θάνατό του (και ειδικότερα η τύχη κάθε επιμέρους πράγματος, δικαιώματος ή υποχρέωσής του) καθώς και ποια πρόσωπα διαδέχονται τον φορέα της περιουσίας μετά τον θάνατό του και πώς κατανέμεται μεταξύ τους η κληρονομία.

Β. Λειτουργική σημασία. Κατά πρώτον λόγο η λειτουργική σημασία του κληρονομικού δικαίου εντοπίζεται στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία μάλιστα κατοχυρώνεται συνταγματικά (άρθρο 17 § 1 Σ). Η διαδοχή στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του αποθανόντος μετά τον θάνατό του επιβάλλεται ως αναγκαίο συμπλήρωμα της έννομης τάξης. Αν η ατομική ιδιοκτησία είχε ως χρονικό όριο τη ζωή του δικαιούχου, πέραν από το οποίο έπαυε να υφίσταται, αυτή (η ατομική ιδιοκτησία) θα αυτοαναιρείτο ως έννοια, ενώ μάταιη θα καθίστατο ως έναν βαθμό και η προστασία της από το δίκαιο. Μια χρονική οριοθέτηση της ατομικής ιδιοκτησίας θα είχε δυσμενέστερες συνέπειες στην κοινωνικοοικονομική ζωή (βλ. και Παπαντωνίου, Εισαγ. στο κληρονομικό αρ. 17-18). Ιδιαίτερα στο πλαίσιο των σύγχρονων συναλλαγών, που τις χαρακτηρίζει η διάρκεια των συμβατικών σχέσεων, είναι αναγκαίο να διασφαλίζεται ότι η σύμβαση θα εξελιχθεί ομαλά ακόμη και σε περίπτωση θανάτου ενός από τους αρχικούς συμβαλλομένους, διότι αλλιώς θα υπήρχε ο κίνδυνος, εξαιτίας τυχαίων γεγονότων να ανατρέπονται οικονομικές συναλλαγές σημαντικού μεγέθους. Αν τα στοιχεία που αποτε-

Εισαγωγή στο Κληρονομικό Δίκαιο

λούν την περιουσία, την οποία σημειωτέον έχει ανάγκη το πρόσωπο για την εκπλήρωση της κοινωνικής του αποστολής, διαλύονταν με τον θάνατο του φορέα τους, θα εκμηδενίζονταν η έννοια του δικαιώματος και της υποχρέωσης και θα αφαιρείτο κάθε πίστη και σταθερότητα από τις οικονομικές σχέσεις και συναλλαγές.

- 4 Παράλληλα προς την ενδυνάμωση της ατομικής ιδιοκτησίας, δικαιολογία της καθιέρωσης της κληρονομικής διαδοχής αποτελεί και η προστασία της οικογένειας ως κοινωνικής ομάδας και γενικότερα ως αξίας της σύγχρονης κοινωνίας, η οποία μάλιστα απολαύει συνταγματικής προστασίας (Σ 21 § 1). Αναφορικά με το ζήτημα σε ποια πρόσωπα πρέπει να περιέρχεται η κληρονομία, ο νομοθέτης εκφράστηκε υπέρ της οικογένειας του κληρονομούμενου αφενός προς τον σκοπό της προστασίας της και αφετέρου με το σκεπτικό ότι τα πρόσωπα που συνθέτουν την οικογένεια είναι τα καταλληλότερα για την ανατροφή των ανηλίκων και τη φροντίδα των βιολογικά ή οικονομικά ασθενέστερων μελών της (βλ. και *Βουζίκια*, Κληρονομικό, § 2 σ. 21). Ο θεσμός της εξ αδιαθέτου διαδοχής αποσκοπεί στην προστασία της οικογένειας του κληρονομούμενου, ο οποίος πεθαίνει χωρίς διαθήκη. Αλλά και όταν υπάρχει διαθήκη, για τον σκοπό της προστασίας της (πυρηνική) οικογένειας ο νομοθέτης δεν αφήνει απολύτως ελεύθερο τον κληρονομούμενο να ρυθμίσει την τύχη της περιουσίας του μετά θάνατον, αλλά φθάνει μέχρι το σημείο να περιορίζει την ελευθερία του διατιθέναι καθιερώνοντας υποχρέωση του κληρονομούμενου να αφήσει στους στενούς συγγενείς και τον σύζυγό του (εφόσον υπάρχουν) ορισμένο ποσοστό της κληρονομίας, τη λεγόμενη νόμιμη μοίρα. Σημειωτέον ότι οι διατάξεις για τη νόμιμη μοίρα εισάγουν κανόνες αναγκαστικού δικαίου προς όφελος της στενής οικογένειας· δεν αναιρούν όμως το γενικό προβάδισμα που αναγνωρίζεται στην ελευθερία διάθεσης, αλλά απλώς συμβιβάζουν την αρχή αυτή με την αρχή της προστασίας της οικογένειας, στις περιπτώσεις που οι δύο αυτές βασικές αρχές έρχονται σε σύγκρουση. Έτσι εξασφαλίζεται στην οικογένεια του κληρονομούμενου ένα οικονομικό υπόβαθρο για την καλύτερη διαβίωσή της (για όλα τα παραπάνω βλ. εκτενέστερα *Γεωργιάδης*, Κληρονομικό, § 1 αρ. 4 επ.: για τη συμμετοχή του Κράτους σε κάθε αξιολογία κληρονομία μέσω της φορολογίας των κληρονομιών βλ. παρακ. αρ. 12 επ.).

- 5 **Γ. Τα κύρια χαρακτηριστικά του κληρονομικού δικαίου του ΑΚ. Ι. Η αναγνώριση του ιδιωτικού κληρονομικού δικαιώματος.** Το σύστημα του ΑΚ αναγνωρίζει το ιδιωτικό κληρονομικό δικαίωμα. Τούτο σημαίνει ότι το άτομο δικαιούται να καθορίζει την τύχη της περιουσίας του για τον χρόνο μετά τον θάνατό του και να ορίζει τους κληρονόμους του. Τα μέλη της οικογένειάς του έχουν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, δικαιώματα πάνω στην κληρονομία του προσώπου και επιπλέον, δικαιούνται να προστατευθούν στην περίπτωση αιτιάσεως της επιλογής του κληρονόμου από τον κληρονομούμενο, καθώς και στην περίπτωση που ο κληρονομούμενος διέθεσε, όταν ζούσε, την περιουσία του κατά τρόπο που θίγει τις κληρονομικές προσδοκίες της οικογένειας. Από την άλλη, και το Κράτος θέλει να μπορεί να κληρονομήσει έναν πολίτη του, όταν δεν υπάρχουν μέλη της οικογένειάς του, ή να επιβαρύνει φορολογικά την κληρονομική διαδοχή.

- 6 **II. Η ελευθερία διάθεσης.** Εκφραση της αρχής της αυτονομίας της βούλησης, η οποία διατρέχει ολόκληρο το αστικό δίκαιο, αποτελεί στο κληρονομικό δίκαιο η αρχή της ελευθερίας του διατιθέναι, δηλαδή της ελευθερίας του ατόμου να ορίσει την τύχη της περιουσίας του για τον μετά τον θάνατό του χρόνο (βλ. ΑΚ 1712: ελεύθερη επιλογή μορφών διάθεσης· ΑΚ 1763 επ.: ελεύθερη ανάκληση διαθηκών κ.ά· αναλυτικότερα βλ. *Γεωργιάδης*, Κληρονομικό, §§ 5 αρ. 1 επ. και 10 αρ. 13 επ.· πρβλ. ακόμη ΑΠ 601/2024, ΑΠ 1326/2022 Ισοκράτης). Η εξουσία για ρύθμιση της τύχης της κληρονομίας με διαθήκη καθιερώνεται ως απαραίτητο συμπλήρωμα του θεσμικού της ατομικής ιδιοκτησίας. Η ελευθερία του διατιθέναι εκδηλώνεται τόσο με θετικό τρόπο, δηλαδή ως ευχέρεια του ατόμου να αποφασίζει αν και πότε θα συντάξει διαθήκη καθώς και να επιλέγει τον τύπο και το περιεχόμενο της, όσο και με αρνητικό τρόπο, δηλαδή ως δυνατότητα του ατόμου να απόσχει – ολικά ή μερικά, προσωρινά ή οριστικά – από τη σύνταξη διαθήκης. Πάντως, η ελευθερία διάθεσης αιτία θανάτου έχει ως όριο τον νόμο, ιδίως τις γενικές ρήτρες (π.χ. ΑΚ 178) και το κληρονομικό δικαίωμα ορισμένων μελών της οικογένειας (βλ. ΑΚ 1825 επ.: νόμιμη μοίρα).

- 7 **III. Η προστασία της οικογένειας.** Τα μέλη της οικογένειας του προσώπου έχουν δικαίωμα να μετάσχουν στην κληρονομία είτε ως εξ αδιαθέτου κληρονόμοι (στην περίπτωση αυτή συμμετέχει ευρύς αριθμός μελών της οικογένειας) είτε ως νόμιμοι μεριδούχοι (αναγκαστική διαδοχή· στην περίπτωση αυτή συμμετέχει μόνον ο σύζυγος, οι κατιόντες και οι γονείς· ΑΚ 1825· για το πότε συντρέχει η εξ αδιαθέτου διαδοχή και πότε η αναγκαστική βλ. παρακ. αρ. 34 και 36). Η δικαιολογία των ρυθμίσεων για την εξ αδιαθέτου και την αναγκαστική διαδοχή εντοπίζεται στην κοινωνική λειτουργία και την ηθική διάσταση της οικογένειας (για τη δικαιολογητική βάση των δύο αυτών θεσμών βλ. επίσης παραπ. αρ. 4 και αναλυτικότερα *Γεωργιάδης*, Κληρονομικό, §§ 26 αρ. 2 επ. και 31 αρ. 3-4). Στις ημέρες μας η οικογένεια δεν εκπληρώνει πλέον οικονομικές λειτουργίες, όπως συνέβαινε άλλοτε. Παρόλα αυτά εξακολουθεί να αξιολογείται ως ύψιστης σημασίας κοινωνικός θεσμός. Και τούτο διότι αποτελεί, όπως έχει χαρακτηριστικά λεχθεί, το «τελευταίο καταφύγιο (ultimum refugium), όπου μπορεί κανείς να ελπίζει ότι θα βρει τη δυνατότητα να διαμορφώσει δική του προσωπικότητα και να απολαύσει συνθήκες ανθρώπινης συμβίωσης» (*Παπαντωνίου*, Κληρονομικό, § 1 σ. 17). Επιπλέον, μεταξύ των μελών της συνήθως αναπτύσσεται στενός συναισθηματικός δεσμός, που μάλιστα δεν είναι απαραίτητα δεσμός αίματος όπως παλαιότερα, αλλά σφυρηλατείται με τη συμβίωση και την κοινή πορεία στην καθημερινή ζωή, η οποία δημιουργεί αμοιβαίο ηθικό καθήκον ψυχικής και υλικής συμπαράστασης (βλ. *Σταθόπουλο*, Εισαγ. άρ-

θρα 1825-1845 αρ. 6). Αποτελεί κοινή αντίληψη ότι τα πρόσωπα που δικαιούνται περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον να συμμετέχουν στη μετά θάνατον περιουσία του ατόμου είναι τα πρόσωπα του στενού οικογενειακού του περιβάλλοντος, αφού αυτά αποτελούν τις περισσότερες φορές τα πιο κοντινά του πρόσωπα.

IV. Ο κλειστός αριθμός των μορφών διάθεσης. Κεντρική αρχή του κληρονομικού δικαίου, που συνδέεται άμεσα με τον αναγκαστικό χαρακτήρα των ρυθμίσεων του και με την αρχή της τυπικότητας που διέπει τις περισσότερες δικαιοπραξίες του, αποτελεί η αρχή του κλειστού αριθμού των μορφών διάθεσης· τούτο σημαίνει ότι οι ενδιαφερόμενοι δεν μπορούν ούτε να δημιουργήσουν άλλους θεσμούς κληρονομικού δικαίου ούτε να αλλοιώσουν τους υπάρχοντες. Οι μορφές διάθεσης αιτία θανάτου δηλαδή είναι περιορισμένες τόσο ως προς τον τύπο όσον και ως προς το περιεχόμενο (διαθήκη ή δωρεά αιτία θανάτου, εγκατάσταση κληρονόμου ή καταπιστευματοδόχου, σύσταση κληροδοσίας ή τρόπου).

V. Η προστασία των δανειστών. Η αρχή της προστασίας των δανειστών αποτελεί θεμελιώδη αρχή (και) του κληρονομικού δικαίου (βλ. *Βουζίκια*, Κληρονομικό, § 2 σ. 23). Κύρια εκδήλωσή της είναι η καθολικότητα της κληρονομικής διαδοχής, με την έννοια της διαδοχής τόσο στα δικαιώματα όσο και στις υποχρεώσεις του κληρονομούμενου. Καθώς αυτός που αποκτά το ενεργητικό της κληρονομιάς είναι δίκαιο να επιβαρύνεται και με τις υποχρεώσεις που τη βαρύνουν, τουλάχιστον μέχρι του ενεργητικού της (βλ. ΑΚ 1901), η θέσπιση της καθολικότητας της κληρονομικής διαδοχής ανταποκρίνεται στην ιδέα της δικαιοσύνης και συμβάλλει στην ενίσχυση της πιστοδοτικής λειτουργίας. Στην προστασία των δανειστών του κληρονομούμενου αποβλέπει και ο θεσμός της δικαστικής εκκαθάρισης της κληρονομιάς (ΑΚ 1913 επ.: βλ. αναλυτικά *Γεωργιάδη*, Κληρονομικό, § 44).

VI. Η συμμετοχή του Κράτους στην κληρονομία. Επιπλέον, καθιερώνεται η αρχή της συμμετοχής του Κράτους στην κληρονομία, η οποία –μαζί με τις ρυθμίσεις που αποσκοπούν στην προστασία της οικογένειας (διατάξεις για την εξ αδιαθέτου και κυρίως για την αναγκαστική διαδοχή)– αποτελεί εκδήλωση του κοινωνικού πνεύματος που διέπει το σύγχρονο κληρονομικό δίκαιο. Η συμμετοχή του Κράτους καθιερώνεται κατά πρώτον με την αναγνώριση εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος του Δημοσίου (ΑΚ 1824) και κατά δεύτερον με την επιβολή φόρου κληρονομιάς.

Ειδικότερα, με την κλήση του Δημοσίου ως εξ αδιαθέτου κληρονόμου στην έκτη και τελευταία τάξη αποτρέπεται η μεταίωση της καθολικής διαδοχής λόγω μη ύπαρξης κληρονόμων, αφού σε κάθε περίπτωση οι περιουσίες όσων πεθαίνουν χωρίς κληρονόμο περιέρχονται στο Δημόσιο (ΑΚ 972). Περαιτέρω, η ΑΚ 1824 όχι μόνον εξασφαλίζει ότι δεν υπάρχει κληρονομία χωρίς κληρονόμο, αλλά συμβάλλει και στη συνέχιση της οικονομικής δραστηριότητας· επιπρόσθετα, δικαιολογείται και από λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης, αφού η δημιουργία ή επαύξηση της περιουσίας του κληρονομούμενου θα οφείλεται ως έναν βαθμό στη συμβολή του Κράτους και του εκπροσωπούμενου από αυτό κοινωνικού συνόλου (βλ. αναλυτικότερα *Γεωργιάδη*, Κληρονομικό, § 26 αρ. 30-32· μάλιστα, υπό τις σύγχρονες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, και ιδίως λόγω της χαλάρωσης των οικογενειακών δεσμών, διαγράφεται διεθνώς τάση περιορισμού του κύκλου των συγγενών που καλούνται ως εξ αδιαθέτου κληρονόμοι, καθώς φαίνεται δικαιότερο να καλείται στην κληρονομία του θανόντος το Κράτος παρά απώτεροι συγγενείς του, όπως π.χ. πρώτοι εξάδελφοι, τους οποίους αυτός ενδέχεται να μην γνώρισε ποτέ).

VII. Ειδικότερα η φορολόγηση της κληρονομιάς. Λόγοι κοινωνικής δικαιοσύνης συνηγορούν επίσης υπέρ της συμμετοχής του Κράτους σε κάθε αξιόλογο κληρονομία μέσω της φορολογίας των κληρονομιών (βλ. αναλυτικότερα *Γεωργιάδη*, Κληρονομικό, § 1 αρ. 27 επ. όπου και περαιτέρω παραπομπές). Η περιέλευση ολόκληρων, ιδιαίτερα μεγάλων κληρονομιών στα μέλη της οικογένειας του κληρονομούμενου, όταν δηλαδή η αξία των περιουσιακών στοιχείων που τις αποτελούν υπερβαίνει κατά πολύ την περιουσία που είναι αναγκαία για την άνετη εκπλήρωση της κοινωνικής λειτουργίας της οικογένειας (π.χ. διατροφή και φροντίδα των ασθενέστερων μελών), δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στον σκοπό των προστατευτικών της οικογένειας κανόνων του κληρονομικού δικαίου (βλ. παραπ. αρ. 4). Περαιτέρω, με την επιβολή του φόρου κληρονομιάς επέρχεται ανακατανομή του ιδιωτικού πλούτου και εξασφαλίζονται στο Κράτος πόροι για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Αιτιολογία του εν λόγω φόρου είναι ότι το Κράτος αφενός έδωσε στον κληρονομούμενο την απαραίτητη οικονομική και πολιτειακή υποδομή, προκειμένου αυτός να δημιουργήσει και αυξήσει την ατομική του περιουσία (βλ. και *Λιτζερόπουλο*, Κληρονομικό Α', § 17 σ. 19) και αφετέρου διασφαλίζει το ότι η περιουσία του κληρονομούμενου θα μεταβεί ομαλά μετά τον θάνατό του στον ή τους κληρονόμους του. Αφού ο κληρονόμος λοιπόν αποκτά χωρίς καμία θυσία και με ασφάλεια την κληρονομία περιουσία δικαιολογείται παραάλλα και η θέσπιση υποχρέωσής του για κάποια παροχή [*Παναγιωτόπουλος*, Φορολογία κληρονομιών, δωρεών, γονικών παροχών και κερδών από λαχεία, δόμ. Α' ² (1999), σ. 9].

Το ύψος του φόρου κληρονομιάς, ο οποίος επιβάλλεται καταρχήν σε κάθε κληρονομία η αξία της οποίας υπερβαίνει το αφορολόγητο όριο, καθορίζεται ως εξής: όσο μεγαλύτερη είναι η αξία της κληρονομιάς που επάγεται σε ορισμένον κληρονόμο και όσον απώτερη η συγγένεια που συνδέει τον τελευταίο με τον κληρονομούμενο, τόσο αυξάνεται ο συντελεστής του φόρου κληρονομιάς («προοδευτική» ή «κατά κατηγορίες αναλογική» φορολογία· βλ. *Παπαντωνίου*, Κληρονομικό, § 2 σ. 19). Επομένως, για να υπολογίσουμε ακριβώς

Εισαγωγή στο Κληρονομικό Δίκαιο

την πραγματική συμμετοχή κάθε προσώπου στην αξία της κληρονομιάς, απαιτείται η εξεύρεση του ποσοστού στο οποίο αυτό καλείται είτε από διαθήκη είτε από τον νόμο και επιπρόσθετα ο συνυπολογισμός (δηλαδή η αφαίρεση) της συμμετοχής του Κράτους με τον φόρο που αναλογεί στο εν λόγω ποσοστό της κληρονομιάς (Παπαντωνίου, Κληρονομικό, § 2 σ. 21· Ψούνη, Κληρονομικό σ. 15· τα ειδικότερα ζητήματα που αφορούν τη φορολογία κληρονομιών ρυθμίζονται από τις διατάξεις της φορολογικής νομοθεσίας, οι οποίες αποτελούν αναγκαίο συμπλήρωμα της αστικής νομοθεσίας του κληρονομικού δικαίου).

- 14 Δ. Θέση του κληρονομικού δικαίου στο σύστημα του αστικού δικαίου.** Το κληρονομικό δικαιο ρυθμίζεται στο πέμπτο και τελευταίο βιβλίο του ΑΚ (ΑΚ 1710-2035) και ανήκει κατά κύριο λόγο στο περιουσιακό δικαιο. Συσχετίζοντας τα δύο συστήματα διαίρεσης του αστικού δικαίου, το πενταμερές (δηλαδή κατανομή της ύλης του ΑΚ σε πέντε βιβλία) και το διμερές [δικαιο των προσώπων και περιουσιακό δικαιο· βλ. σχετικά Γεωργιάδη, Γεν. Αρχές⁵ (2019), § 7 αρ. 3 επ.], διαπιστώνουμε ότι τον κορμό του περιουσιακού δικαίου αποτελούν το ενοχικό, το εμπράγματο και το κληρονομικό δικαιο· ωστόσο το περιουσιακό δικαιο είναι κατασπαρμένο στα πέντε βιβλία του ΑΚ και διακρίνεται από αδιάσπαστη εσωτερική ενότητα. Δεδομένης της θέσης του κληρονομικού δικαίου μέσα στο πλαίσιο του περιουσιακού δικαίου προκύπτει ότι δεν είναι δυνατή πλήρης γνώση του κληρονομικού δικαίου χωρίς ανάλογη γνώση και των λοιπών τεσσάρων βιβλίων του ΑΚ. Μάλιστα, το κληρονομικό δικαιο μπορεί για την ακρίβεια να χαρακτηριστεί ως «συνέχεια του περιουσιακού δικαίου», αφού κύριο αντικείμενο των ρυθμίσεών του είναι η τύχη των ενοχικών και εμπράγματων δικαιωμάτων μετά τον θάνατο του φορέα τους (Παπαντωνίου, Εισαγ. στο κληρονομικό αρ. 6).
- 15 Ε. Ιστορική καταγωγή.** Το κληρονομικό δικαιο του ΑΚ έλκει την καταγωγή του από το βυζαντινωμαϊκό δικαιο, όπως αυτό ερμηνεύτηκε από τη λεγόμενη επιστήμη του δικαίου των πανδεκτών. Βάση του ΑΚ αποτέλεσαν και νεότεροι αστικοί νόμοι που είχαν ήδη αντικαταστήσει μεγάλα τμήματα του βυζαντινωμαϊκού δικαίου, καθώς είχε διαπιστωθεί ότι το εν λόγω δικαιο ήταν σε πολλά θέματα ακατάλληλο για μια σύγχρονη πολιτεία (βλ. π.χ. ν. ΓΨΠ/1911 «περί διαθηκών» και 2310/1920 «περί της εξ αδιαθέτου διαδοχής», των οποίων οι περισσότερες διατάξεις περιλήφθηκαν σχεδόν αυτούσιες στον ΑΚ). Συγχρόνως, το κληρονομικό δικαιο του ΑΚ επηρεάστηκε από ξένους κώδικες, ιδίως των γερμΑΚ. Μέσω του γερμΑΚ εισήλθαν στο κληρονομικό δικαιο του ΑΚ και στοιχεία του αρχαίου γερμανικού δικαίου, γιατί το κληρονομικό δικαιο του γερμΑΚ είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένου ρωμαϊκού και γερμανικού δικαίου (βλ. εκτενέστερα Γεωργιάδη, Κληρονομικό, § 2).
- 16** Ωστόσο ο ΑΚ εισήγαγε καινοτομίες σε σχέση με το προϊσχύσαν δικαιο και δεν περιορίστηκε σε αντιγραφή ξένων προτύπων· αντίθετα, αποτέλεε δημιούργημα της ελληνικής νομικής επιστήμης με πρωτοτυπία και αυτοτέλεια. Για παράδειγμα, ο ΑΚ μεταξύ άλλων κατάργησε την αποκλειστικότητα της επαγωγής από διαθήκη, τη διάκριση μεταξύ κωδικέλλου και διαθήκης και το οικογενειακό καταπίστευμα και κληροδότημα μέχρι τέταρτης γενεάς. Επιπρόσθετα, εισήχθησαν οι θεσμοί του κληρονομητηρίου και της δικαστικής εκκαθάρισης της κληρονομιάς και αναγνωρίθηκαν οι σύζυγοι ως μεριδούχοι. Περαιτέρω, δεν περιελήφθηκαν διατάξεις του γερμΑΚ περί κληρονομικών συμβάσεων και κοινής διαθήκης, ενώ διατηρήθηκε κατά το πρότυπο του αυστράΚ ο περιορισμός της εκ συγγενείας κληρονομικής διαδοχής μέχρι και την τέταρτη τάξη. Επίσης, θεσπίστηκε το δικαίωμα συγκληρονόμησης του αποθανόντος από τους γονείς και αδερφούς και αναγνωρίστηκε το δικαίωμα νόμιμης μοίρας ως βασικό κληρονομικό δικαίωμα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το κληρονομικό δικαιο του ΑΚ χαρακτηρίζεται από τη σαφή και απεριττή διατύπωση των διατάξεών του· οι ρυθμίσεις του, χωρίς να ακολουθούν τη λεπτολόγο σχολαστικότητα του γερμΑΚ ούτε όμως της αραιές και ατελείς ρυθμίσεις άλλων κωδίκων, όπως των ελβετικών, είναι αρκετά λεπτομερείς. Πάντως, το κληρονομικό δικαιο παραμένει ένα από τα δυσκολότερα τμήματα του αστικού δικαίου, ενώ ορισμένες από τις διατάξεις του θεωρούνται οι περισσότερες στρυφνές του ΑΚ (Παπαντωνίου, Κληρονομικό, § 4 σ. 30).
- 17 ΣΤ. Πηγές.** Τη βασικότερη πηγή του κληρονομικού δικαίου αποτελεί το πέμπτο βιβλίο του ΑΚ (ΑΚ 1710-2035), το οποίο διαιρείται σε είκοσι κεφάλαια. Κανόνες κληρονομικού δικαίου βρίσκονται όμως κατασπαρμένοι και στα άλλα βιβλία του ΑΚ (βλ. π.χ. ενδεικτικά ΑΚ 49, 57, 368, 612, 933, 972, 1052, 1167, 1193, 1444 § 2 κλπ. καθώς και ΕισΝΑΚ 92-101, 117, 118, 120 και 121· υπόψη και η ΑΚ 28).
- 18** Εκτός από τον αστικό, κανόνες που άπτονται της ύλης του κληρονομικού δικαίου περιέχονται και σε άλλους κώδικες (ΚΠολΔ, ΕμπΝ, ΚΙΝΔ, ΠΚ). Ειδικότερα, ο δικονομικός νομοθέτης επενέβη ευρύτατα στο ουσιαστικό κληρονομικό δικαιο περιλαμβάνοντας στον ΚΠολΔ πολλές διατάξεις που αναφέρονται σε θέματα κληρονομικού δικαίου, οι οποίες άλλοτε συμπληρώνουν, άλλοτε τροποποιούν και άλλοτε καταργούν τις αντίστοιχες ρυθμίσεις του ΑΚ. Η εν λόγω επέμβαση, αν και κατέστησε δυνατή την προσαρμογή του κληρονομικού δικαίου στις νεότερες εξελίξεις, έγινε δικαιολογημένα αντικείμενο κριτικής από τους θεωρητικούς (βλ. Γαζή, ΝοΒ 1969, 1· Παπαντωνίου, Εισαγ. στο κληρονομικό αρ. 80). Μερικές από τις σπουδαιότερες διατάξεις του ΚΠολΔ που αναφέρονται σε ζητήματα κληρονομικού δικαίου είναι οι ΚΠολΔ 30, 325 αρ. 2, 483, 807 επ., όπως τροποποιήθηκαν με τους ν. 4055/2012, 4182/2013 και 4335/2015 κ.ά. (αναλυτική παράθεση διατάξεων βλ. σε Γεωργιάδη, Κληρονομικό, § 3 αρ. 6 επ.).
- 19** Επίσης, ιδιαίτερα σημαντικοί καθίστανται για το κληρονομικό δικαιο και διάφοροι ειδικοί νόμοι (όπως οι ν. 5638/1932, 2830/2000, 4182/2013, το άρθρο 35 του ν. 4786/2021, το β.δ. 375/1970 κ.ά.), καθώς και η νομοθεσία για τη φορολογία κληρονομιών (ιδίως ο ν. 2961/2001, όπως έχει κατ' επανάληψη τροποποιηθεί και